

DSBcB031 Orientální a mysterijní kulty antického středomoří

Co je mysterijní kult a jaké má obecné vlastnosti?

- cílem mysterijního kultu je zajistit si dobrý posmrtný život
- mysterijní kult má nějaké tajemství, které je odhaleno při iniciaci a určeno pouze zasvěceným
- zasvěcení museli udržet tajemství kultu
- obřady srozumitelné zasvěceným
- organizační struktura, různé stupně zasvěcení
- mýtus, jehož pomocí je předáváno tajné učení kultu
- svatyně, ikonografie, kultické předměty

Rozdělení kultů a mystérií

Mysterijní kulty, které budeme probírat se dají rozdělit následovně:

- A) kulty bohyně Matky – (Démétér, Kybelé, Ísis)
- B) kulty související se sluncem (Mithra, Sol Invictus)
- C) synkretický kult (Jupiter Dolichenus)

Uctívání ženského principu v podobě bohyně Matky je něco, co je od pradávna vlastní všem lidem. Matka má moc stvořit nový život, ochraňovat a vyživovat, je spojována často s přírodou, matkou zemí a má mnoho podob a jmen, pod kterými je uctívána. Její moc je ambivalentní – může tvořit i ničit, pomáhat i škodit, léčit i zabíjet. Četné antické bohyně reprezentovaly určitou její část. Řeckým starobylým ženským kultem Matky je kult Démétér s jejími Eleusinskými mystérii. Tento kult byl svázán se svým kultovním místem v attickém městě Eleusis. Ačkoliv neexpandoval, účastnili se ho kromě Řeků i mnozí Římané a císař Claudius se snažil o přesunutí mystérií do Říma (Suet. Claud. 25).

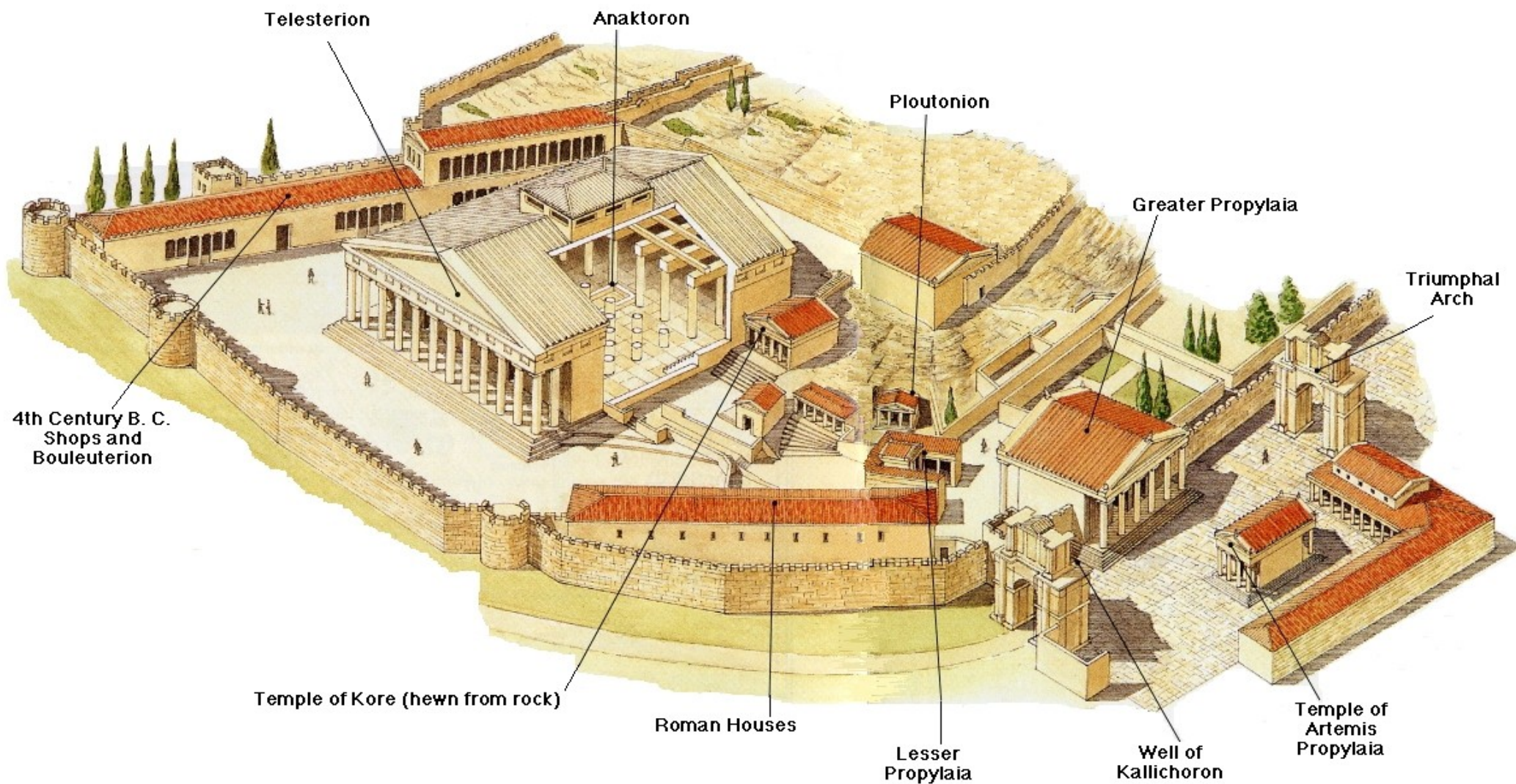
Eleusinská mystéria

- Hlavní náboženská slavnost antického Řecka.
- spojena s kultem řecké bohyně Démétér a její dcery Persefoné
- kult měl své jediné centrum – chrám Démétrý v Eleusis asi 20 km od Athén
- velekněz kultu nesl titul hierofant, mohl být zvolen pouze ze dvou určených rodů – Eumolpovců a Kerykesů.
- mystéria se konala každoročně s výjimkou roku, kdy do Athén dorazila zpráva o zničení Théb Alexandrem Makedonským. Tehdy byla právě započatá mystéria odvolána a zrušena.
- mystéria se konala pravděpodobně již od dob Minojské kultury až do konce 4. století, kdy edikty císaře Theodosia zakázaly fungování pohanských kultů a chrámů a kdy byl chrámový komplex zničen Góty.

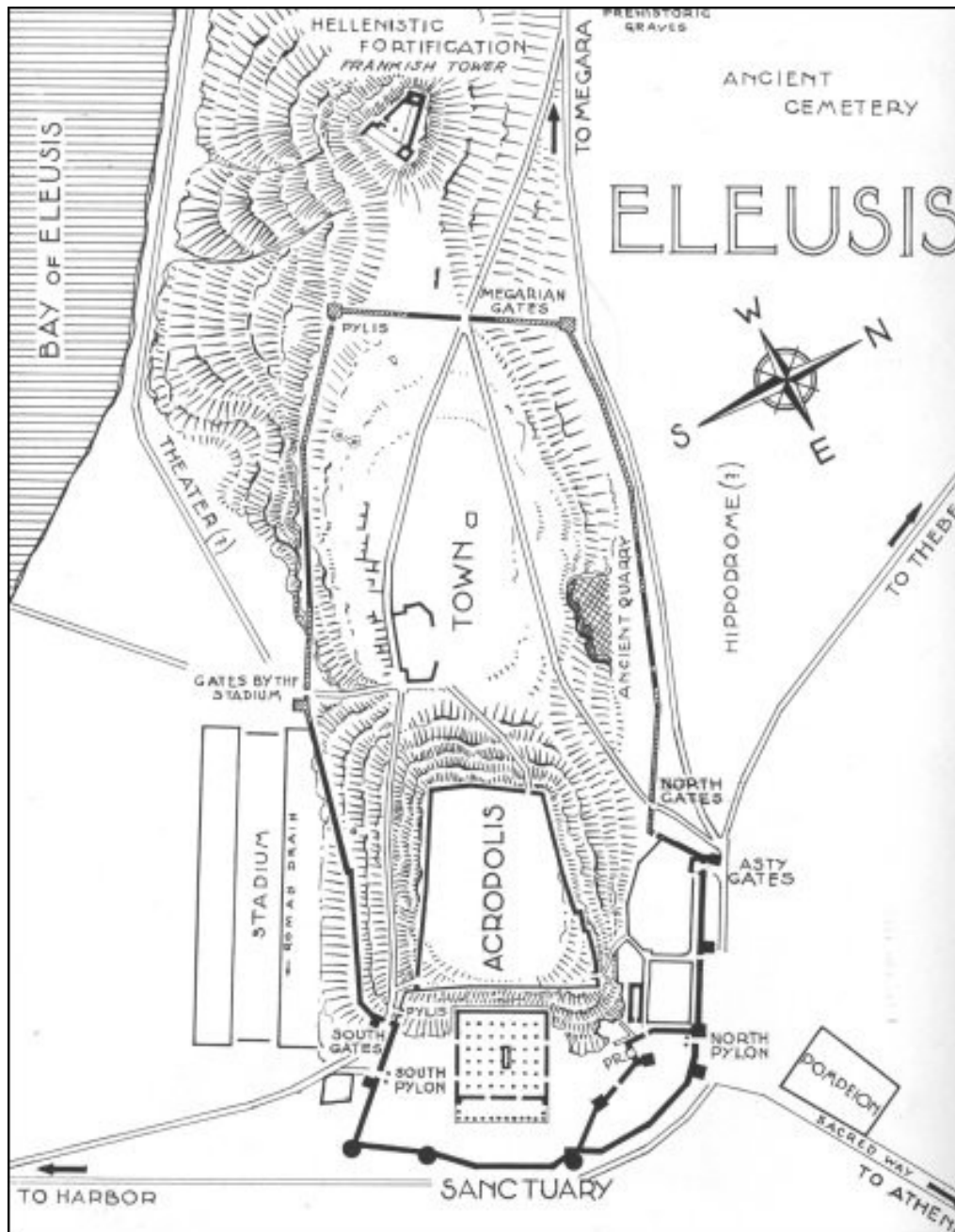
Déméter a Persefoné (Koré)

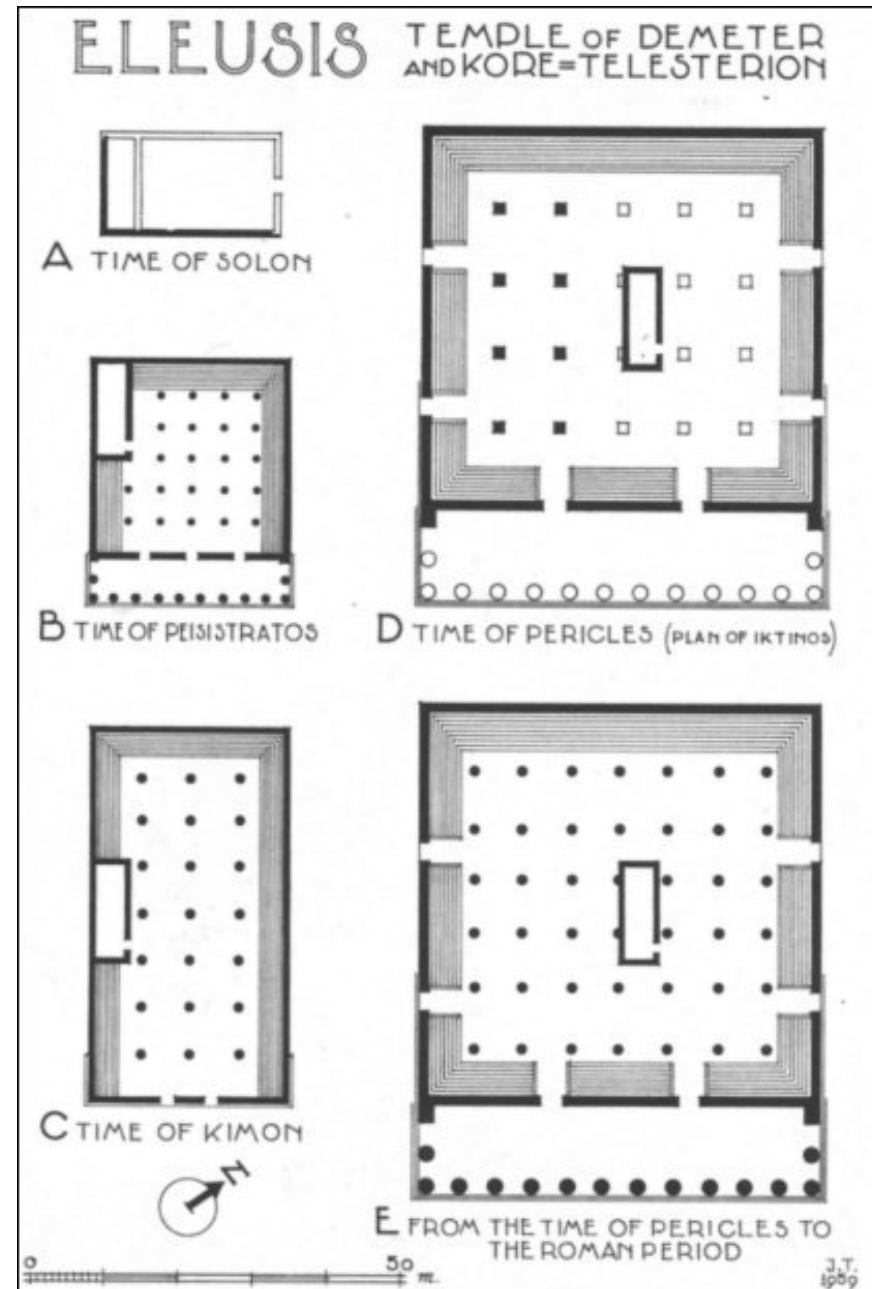
Chrámový komplex Démétér v Eleusis

Chrámový komplex Démétrin v Eleusis

Plan of ancient Eleusis

Plans of the Telesterion:
Five major temple versions.
(Travlos)

Chrámový komplex Démétrin v Eleusis - dnes

Eleusinská mystéria – požadavky k iniciaci

- Podle Diodora Sicula byly původně podobné slavnosti spojené se zemí a s vegetačními kulty pravděpodobně veřejné v prastarých dobách Minojské kultury na Krétě, ale po vítězství nového náboženství zaměřeného primárně na nebeská božstva se podobné slavnosti a kulty stáhly do stínů a jejich nauky se obestřely tajemstvím určeným pouze zasvěceným. Jen málo podobných kultů dosáhlo většího významu. Eleusinská mystéria si ještě v archaickém období řeckých dějin získala takové postavení, že se Perikles snažil z eleusinských mystérií učinit společný kult všech Řeků.
- Každý rok se konala malá a velká mystéria. Původně byla účast na mystériích dovolena pouze Attičanům, posléze všem Řekům, nakonec i Římanům a v důsledku komukoli, kdo rozuměl řecky.
- Organizace mystérií byla dlouho v kompetencích nezávislého města Eleusis, v době klasické město Eleusis spadalo pod správu Athén.
- Účast byla dovolena mužům i ženám, svobodným i otrokům, chudým i bohatým.
- Nesměl se účastnit nikdo, kdo byl pošpiněn vraždou či zločinem a nevykonal ještě očistnou oběť.
- účastníkům, kteří se chtěli nechat zasvětit a účastnit se mystérií, se říkalo **mystai** (*mystes*); mohli se účastnit spolu s učiteli, kteří je při mystériích provázeli – tzv. **mystagogoi** (*mystagogos*).

Malá mystéria – mystéria v Agrai

tzv. malá mystéria se konala v druhé polovině února (na konci měsíce *anthesterionu*) v Agrai u Athén. Jednalo se o svátky oslavující příchod jara, které nabízely možnost očistit se od krve, viny za zabití člověka či zvířete. Slavnosti v Agrai souvisely s Persefonou i s Dionýsem. Lidé, kteří se chtěli nechat zasvětit do Eleusinských mystérií zde měli první zkušenost s mystérii, prvotní zasvěcení, po kterém následovalo sedm měsíců do začátku Eleusinských mystérií, během kterých se mohli připravit.

Všichni, kteří se chtěli účastnit Eleusinií, byli povinni se zúčastnit nejdříve očištných obřadů v Agrai.

Podle Diodora Sicula vznikly obřady v Agrai jako způsob božské obnovy, která by očistila Herakla od jeho viny ze zabití. Herakles se chtěl účastnit Eleusinií, ale bez očištění od tohoto potřísnění by k nim nebyl připuštěn.

Eleusinská mystéria

Velká neboli Eleusinská mystéria se konala v měsíci boedromiónu, který přibližně odpovídá přelomu září a října. Mystéria začínala v klasické době 14. dne měsíce boedromiónu u stoa poikilé na agoře v Athénách. V polovině srpna, cca měsíc před zahájením mystérií, poslové z Athén a Eleusis zvaní *spondophoroi* roznesli po celém Řecku pozvání na Eleusinská mystéria. V každém městě poslové vykonali úlitbu míru, která oznamovala začátek dvouměsíčního Svatého Míru, aby poutníci měli bezpečnou cestu na mystéria a zpátky.

Den před začátkem mystérií – 14. boedromiónu – kněžky Démétrý a Persefony nesly košík posvátných předmětů (Hiera) z Démétrěina chrámu v Eleusis a putovaly po posvátné cestě (Hieros Hodos) do Athén. Doprovázela je čestná stráž z Athén a do města dorazily až na večer. Kněz Démétrý vystoupal na akropoli a oznámil kněžkám Athény příchod Démétrěiných posvátných artefaktů a jejich doprovodu.

- jednotlivé dny konání mystérií začínaly večer po západu Slunce – Noční čas uváděl nový den možností odpočinku a významných snů.

1. den mystérií – *Agyrmos* / Shromáždění

Mystové a mystagogové se shromáždili v prostých oděvech na Athénské agoře u Stoa Poikile (zdobené sloupořadí), kde hierofant (velekněz eleusinských mystérií) zahájil prohlášením (*prorrhesis*) mystéria: Každý, kdo má čisté ruce a srozumitelnou řeč (řečtinu), ten, kdo je čistý od všeho znečištění a jehož duše si není vědoma žádného zla, kdo žije dobře a spravedlivě, se může účastnit mystérií; ostatní ať se účasti zdrží.

Od mystů se požadoval slib mlčenlivosti – nevyzradit zážitky z obřadů. Podle Athénského práva se vyzrazení tajemství trestalo smrtí. Dále museli mystové držet půst od úsvitu do soumraku, podle vzoru Démétér, která se nedotkla jídla ani pití během hledání ztracené dcery. Po večerech směli mystové jíst i pít cokoli kromě zakázaných pokrmů a nápojů: **drůbež, ryby, fazole, červené víno, jablka a granátová jablka.**

Na konci prvního večera mystérií procesí kněžek, kněží a ostatních v průvodu prošlo agorou k posvátnému okrsku Démétér v Athénách zvaném Eleusinion. Posvátné objekty byly vneseny do chrámu při zpěvu a tanci.

2. den mystérií – „*Alade! Mystai!*“ / „K moři, mystové!“

Brzy ráno druhého dne byli mystové probuzeni voláním „*Alade, Mystai!*“. Mystové za doprovodu učitelů, příbuzných i přátel šli v průvodu několik mil na pobřeží jižně od Athén, do zátoky Phaleron.

Mystové se očišťovali ponořením do moře, které vnímali jako návrat do lůna a plodové vody Matky Země. Řekové věřili, že mořská sůl má léčivé vlastnosti a že moře může očistit veškerou lidskou špínu.

3. den mystérií – „*Hiereia Deuro!*“ / „Přineste posvátné oběti!“

Večer po očištění v moři se konal oficiální státní obřad v Athénách během kterého každý mysta obětoval malé sele pro večerní hostinu. K tomu přinášely oficiální poselstva z různých městských států plody z prvotní sklizně jako poděkování Déméter za ukončení hladomoru.

4. den mystérií – *Asklepia/Epidauria*

Čtvrtý den byl zasvěcen Asklépiovi a jeho léčebnému centru na jihu v Epidauru. Tento den se k Eleusinským mystériím v Athénách připojil kult Asklépia a Hygiey. Večer se v Eleusinionu v Athénách konaly obřady a oběti na počest Asklépia, Hygiey, Démétry a Persefony.

Doktoři a léčitelé byli požehnáni a pravděpodobně nabízeli své služby v chrámu všem, kdo si pro ně přišli.

Mystové strávili noc návštěvou Asklépionu, chrámového okrsku boha Asklépia v Athénách na jižním svahu Akropole, kde se zaměřovali na léčení svých fyzických i duševních neduhů. Při léčivých obřadech hrály významnou roli i sny. Tato noc byla časem léčivých snů. Ti, kteří hledali uzdravení, očekávali ve snu na božskou přítomnost Asklépia, Hygiey či jiných bohů, kteří pomáhali léčit. Ráno mohli mystové sdělit své sny chrámovým pomocníkům zvaným *therapeutes*, kteří jim pomohli sny vyložit a poradili, jakým způsobem mají následovat boží vedení, aby dosáhli svého uzdravení.

Asklépios a Hygieia

Asklépios a Hygieia

Asklépios / Aeskulapius byl bohem léčitelství, který je v mýtu popsán jako syn Apollóna, vzdělaný v lékařství kentaurem Cheirónem. Měl tři dcery: Hygieiu, Meditriné a Panakeiu, které reprezentovaly různé aspekty zdraví: čistotu, léčení a hojení.

Často býval zobrazován jako vousatý muž s holí obvinutou hadem, symbolem léčení. Hlavní centrum jeho kultu bylo v Epidauru. Významným léčebným chrámem/nemocnicí byl Asklépion na ostrově Kós založený Hippokratem.

Hygieia / Salus byla dcerou Asklépia, byla bohyní zdraví, čistoty a měsíce. Atributem jejích soch bývá had omotávající její tělo a miska v ruce, ze které had pije.

5. den mystérií – *Pompe* / velké procesí

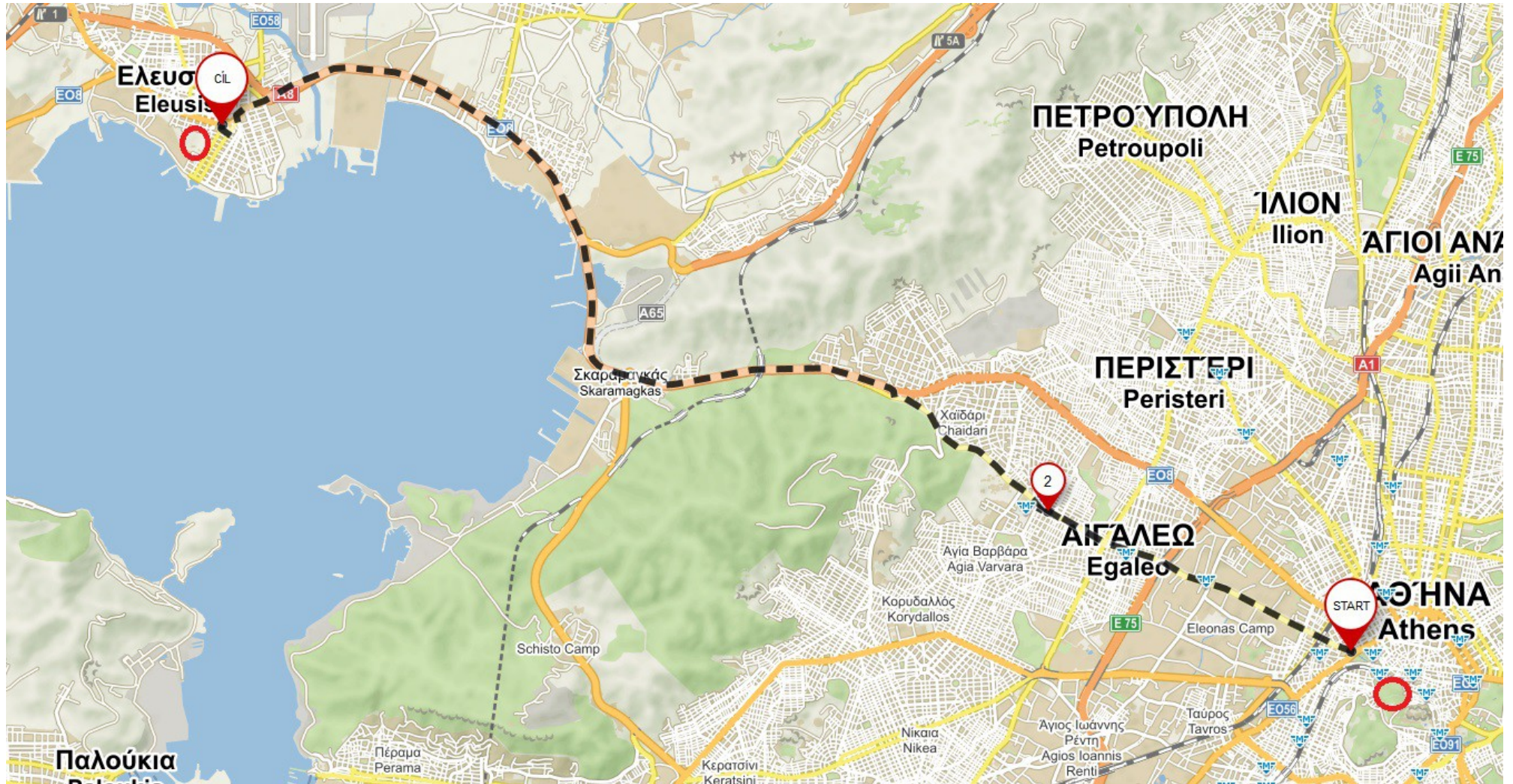
Pátého dne se několik tisíc mystů a dalších lidí připojilo k procesí z Athén do Eleusis, které vedly kněžky Démétry a Persefony nesoucí košík s posvátnými předměty. Průvod šel do Eleusis po Posvátné cestě. Procesí vycházelo z Athén brzy ráno od posvátné brány v severovýchodním rohu Agory.

Procesí se zastavovalo na mnoha místech u cesty – např. u svatyně posvátného syna Iakcha. Další zastávka byla u řeky Kephisos, kde mládež obětovala pramen vlasů patrně jako obřadní přechod do dospělosti.

Následoval odpočinek v chrámovém okrsku Apollona, Démétry, Persefony a Athény v Daphni. Mystové mohli také obětovat v blízké svatyni Afroditě. U jezer Rheitoi na pomezí mezi Athénami a Eleusis se procesí setkalo s potomky Krokóna (Krokos, první, kdo na tom místě žil), ti uvazovali šáfránově žluté provázky na pravé zápěstí a levý kotník každému mystovi, což značilo jejich spojení s Bohyní Matkou.

Těsně před Eleusis mystové přecházeli přes most žertů za posměšků maskovaných šašků vedených stařenou zvanou Baubó nebo Iambé. Následně průvod za světla pochodní dorazil k Demétrině svatyni.

5. den mystérii – *Pompe* / velké procesí

6. den mystérií – *Pannychis* / celonoční oslava

Šestý den začal večer celonoční oslavou, *Pannychis*, s ženami tančícími za světla pochodní kolem studny Kallichoron, studny krásných tanců blízko Demétrina chrámu v Eleusis. Veselí zahrnovalo také speciální tanec zvaný *kernophoria*, který vedly ženy nesoucí první plody sklizně za použití obřadní nádoby nesené na hlavě, která se nazývala *kernos*. K jejich tanci se připojili všichni oslavující.

Před Demétriným chrámem v Eleusis, *Telesterionem*, následovala oběť posvátného chleba (*pelanos*), který byl upečený z první plodů obilné sklizně z Demétriných posvátných polí na Rharijské pláni (nejúrodnější půda v Attice).

Následující ráno a dopoledne sloužilo k odpočinku a případným dalším obětem dvojici Déméter a Persefoně či jiným bohům řeckého panteonu.

7. a 8. den mystérií – *Mysterioides Nychtes* / Noci mystérií

Jen málo se ví s jistotou, co se dělo během těchto nocí. Mystové spolu s mystagogy vstoupili do Demétrina chrámu, do Telesterionu, síně dovršení. Uvnitř chrámu probíhaly věci řečené (*legomena*), věci předváděné (*dromena*) a věci viděné (*deiknymena*). Předpokládá se, že kněžky s hierofantem zpívali hymnus na Démétrovi nebo podobné skladby související s hlavním mýtem mystérií. Také se předpokládá, že kněžky a kněží předváděli části posvátného dramatu. Mystové dostali k vypití pohár posvátného Démétrina nápoje, který se nazýval Kykeon – míchaný s namletým ječmenem a mátou ve vařící vodě, který měl chutnat jako mateřské mléko. V tento čas mystové kombinací účinků nápoje spolu s předváděným a vyprávěným příběhem kultu dosahovali nejvyššího stupně zasvěcení. Tím vrcholila celá mystéria – mystové dosahovali stavu zvaného *epopteia* - vize, zvláštního druhu vidění, který jim podle několika stručných zmínek od různých antických osobností měl odhalit pravý smysl života a zcela převrátit dosavadní vnímání světa.

Posvátný příběh – Déméter a únos Persefony

Ústřední příběh eleusinských mystérií je zachován v různých literárních podobách a zpracování. Patrně nejstarší je homérský hymnus na Déméter, z novějších antických literárních zpracování stačí zmínit převyprávění mýtu Diodorem Siculem zasazující děj mýtu na Sicílii a pozdně antické básnické zpracování římského básníka Claudia Claudiana (*De raptu Proserpinae* / Únos Proserpiny).

Na základě homérského hymnu na Démétro lze příběh shrnout následovně: Déméter, sestra Dia, Háda a Héry a dalších z dvanácti hlavních řeckých olympských bohů měla dceru Persefonu. Hádés, vládce podsvětí, vládl bez manželky a královny a zamiloval se do Persefony. Se souhlasem Persefonina otce Dia Hádés nastražil na louce, kde Persefona trhala květiny, nádherný květ. Když Persefona květ utrhla, otevřela se země a z podsvětí vyjel na zem Hádés ve svém voze a Persefonu unesl do podsvětí. Déméter putovala po světě v podobě stařeny a hledala svou dceru. Devět dnů se nedotkla jídla. Desátého dne dorazila do Eleusis, kde se nakonec dozvěděla, že dceru se souhlasem Dia unesl Hádés.

V tu chvíli smutná a truchlící bohyně dorazila ke studni Kallichoron, kde ji vlídně oslovily dcery místního vládce Kelea a zavedly ji do paláce, kde jejich matka Metaneira bohyni nabídla na občerstvení víno. Bohyně víno odmítla, vyžádala si jen nápoj z máty a ječné mouky smíchané ve vodě. Následně se Déméter v podobě stařeny Dósó nechala najmout jako chůva pro malého Démofoóna, syna Kelea a Metaneiry.

Posvátný příběh – Déméter a únos Persefony

Déméter v Eleusis tráví čas jako chůva a snaží se vyrovnat se ztrátou dcery. Démofóón roste, natírán rukama bohyně ambrosií. Déméter chtěla Démofóóntovi darovat nesmrtelnost bohů tím, že ho pokládala do plamenů. Jednoho večera Metaneira sledovala, co se děje a vyděšena vyrušila bohyni. Déméter odhalila svou podobu a původ a nechala si v Eleusis postavit chrám dle své vůle. Za odměnu svěřila lidem tajemství zemědělství, naučila je sázet, pečovat, sklízet a uchovávat obilí. Také ustanovila obřady a tajnou nauku, kterou si předávali dva rody, ze kterých tradičně pocházeli hierofanti – potomci Eumolpa a Keryka.

V chrámu, stranou všech bohů, truchlila nad Persefonou. Nakonec nenechala rok vzejít jakékoli semeno, chtěla zhubit lidi hladem a bohy tak zbavit věřících, darů a obětí. Nakonec Zeus poznal nebezpečí a nechal Démétře vzkázat, že se Persefona může vrátit na zemi, pokud v podsvětí nepožila žádného jídla. Déméter odmítla obnovit úrodnost země dokud nespatří svou dceru.

Zeus poslal Herma do podsvětí, aby přivedl Persefonu. Hádés ji nechal odejít k matce s vlídnými slovy, ale na odchodu ji Istivě nechal sníst jádro granátového jablka. Persefona se vrátila na povrch k matce a Déméter obnovila plodnost země. Persefona však pojedla v podsvětí granátového jablka, takže se musí na 4 měsíce vracet do podsvětí k Hádovi, zbylých 8 měsíců může trávit na povrchu zemském s ostatními nebeskými bohy. S Persefonou na zemi vše kvete, když je v podzemí, je v Řecku teplé a suché období, kdy nic neroste.

9. den mystérií – *Plemochoai* / Úlitby a *Epistrophe* / Návrat

Po vyvrcholení mystérií přišel čas na provedení úliteb bohům a zemřelým předkům. K těmto úlitbám sloužili speciální nádoby zvané *plemochoai*. Athéňané označovali zemřelé jako *Demetrioí*, Démétrany. Byl to čas vzpomínání na zemřelé příbuzné. Pojem *epistrophe* naznačuje návrat od čerstvě prožitých duchovních zážitků k běžným záležitostem každodenního života. Mystové se vraceli domů s novým pohledem na život a smrt.

Vybrané zmínky o mystériích

Eleusinských mystérií se účastnilo mnoho významných osobností z Řecka i Říma. Mnozí zanechali o svém zážitku a o mystériích zmínky, které neporušovaly slib mlčení.

Isoc. IV, 28-29:

When Demeter came to our land, in her wandering after the rape of Kore, and, being moved to kindness towards our ancestors by services which may not be told save to her initiates, gave these two gifts, the greatest in the world—the fruits of the earth, which have enabled us to rise above the life of the beasts, and the holy rite which inspires in those who partake of it sweeter hopes regarding both the end of life and all eternity, —our city was not only so beloved of the gods but also so devoted to mankind that, having been endowed with these great blessings, she did not begrudge them to the rest of the world, but shared with all men what she had received. The mystic rite we continue even now, each year, to reveal to the initiates; and as for the fruits of the earth, our city has, in a word, instructed the world in their uses, their cultivation, and the benefits derived from them.

Cic. Leg. II, 14, 36

Nam mihi cum multa eximia divinaque videntur Athenae tuae peperisse atque in vitam hominum attulisse, tum nihil melius illis mysteriis, quibus ex agresti immanique vita exculti ad humanitatem et mitigati sumus, initiaque ut appellantur ita re vera principia vitae cognovimus, neque solum cum laetitia vivendi rationem accepimus, sed etiam cum spe meliore moriendi.

For it seems to me that among the many admirable and divine things your Athenians have established to the advantage of human society, there is nothing better than the mysteries by which we are polished and softened into politeness from the rude austerities of barbarism. Justly indeed are they called initiations, for by them we especially learn the grand principles of life, and gain, not only the art of living agreeably, but even that too of dying with a better hope.

Kykeón

Je velmi pravděpodobné, že tento nápoj z namletého ječmene zprostředkoval mystům hlavní zážitek eleusinských mystérií, onu posvátnou vizi, změněný stav vnímání. **Robert G. Wasson** a kol. ve své práci ***The Road to Eleusis: Unveiling the Secret of the Mysteries*** popsali Kykeon jako přírodní drogu s obsahem velmi podobných látek a podobnými účinky jako LSD. Klíčový je obsah obilné mouky v nápoji, kvůli na obilí cizopasně houbě *claviceps purpurea* (námel, Paličkovice nachová), která v Evropě napadá dodnes většinu travin a obilovin, a mimo jiné způsobuje nemoc zvanou ergotismus. Kykeón vyvolával nezapomenutelné zážitky provázené třesem, změněným vnímáním a závratěmi způsobené obsahem alkaloidů.

Konec Eleusinských mystérií a chrámového okrsku v Eleusis

Řecký historik Eunapius z doby přelomu 4. a 5. stol. n. l. zaznamenal proroctví posledního legitimního hierofanta o konci mystérií a zboření chrámového komplexu v Eleusis. Po jeho smrti se měl stát jeho nástupcem člověk, který nebude athénským občanem, kdo bude sloužit jiným bohům a bude vázán vést výlučně jejich obřady. Podle Eunapia se tak opravdu stalo a posledním hierofantem eleusinských mystérií se stal muž, který dosáhl nejvyššího iniciačního stupně v mystériích mithrových (pater – otec). Brzy poté přišli Gótové vedeni křesťanskými mnichy a chrám v Eleusis byl vypálen a zbořen. Eliade uvádí datování tohoto vypálení na rok 396 n. l.

Výtvarná zpracování – Ninnionina deska – Eleusis, pol. 4. stol. BC

Výtvarná zpracování – Frederic Leighton – Návrat Persefony
(1891)

